

مرزهای جدید در دیپلماسی علم^۱

غزاله نظیف کار^۲

از آنجا که بسیاری از چالش‌هایی که امروزه با آن‌ها روبرو هستیم، بین‌المللی هستند، مقابله با آن‌ها نیز مستلزم راه‌حل‌های جهانی است... از این‌رو ایجاد نقشی جدید برای علم در سیاست‌گذاری و دیپلماسی بین‌المللی به نحوی که علم در قلب فعالیت‌های مترقی بین‌المللی قرار گیرد، بسیار مهم است.

گوردون براون، نخست‌وزیر اسبق انگلستان

چکیده:

علم منبعی از قدرت است که جوزف نای از آن تحت عنوان «قدرت نرم» یاد می‌کند. در چند دهه اخیر با ورود علم به حوزه دیپلماسی مفهوم جدیدی با نام «دیپلماسی علم» در روابط بین‌الملل پا به عرصه گذاشته است.

دیپلماسی علم درصدد تقویت همزیستی میان منافع و انگیزه‌های سیاست خارجی با جوامع علمی است. در دیپلماسی علم برای پشتیبانی از اهداف سیاسی، شبکه‌ها، کانال‌های ارتباطی، مکانیسم‌هایی به شرح ذیل پیشنهاد می‌گردد:

- آگاه‌سازی سیاست‌گذاران از ارزش‌های علم برای پیشبرد اهداف سیاسی
- گنجاندن آموزش‌های مربوط به سیاست‌های علمی در دوره‌های آموزشی به کارکنان وزارت خارجه و سایر دست‌اندرکاران سیاست خارجی

- دخیل ساختن اندیشمندان در تصمیم‌گیری‌های استراتژیک

- برقراری ارتباط سازنده و مستمر میان دیپلمات‌ها و دانشمندان

- ترغیب ارکان علمی مستقل برای آشناسازی وزارت خارجه با سیاست‌های علمی.

مقدمه

گرچه دیپلماسی علم مفهوم جدیدی محسوب نمی‌شود اما هرگز تا این میزان حائز اهمیت نبوده است. بسیاری از چالش‌های تعریف شده قرن بیست و یکم - از تغییرات آب و هوایی و امنیت غذایی گرفته تا کاهش فقر و خلع سلاح هسته‌ایی - همگی ابعاد علمی دارند و هیچ کشوری به تنهایی قادر نیست این مشکلات را حل کند. ضروری است ابزارها، تکنیک‌ها و تاکتیک‌های سیاست خارجی با جهانی که بطور فزاینده علمی‌تر و از لحاظ فنی پیچیده‌تر می‌شود، سازگاری و تطابق بیابند.

برای احیاء شتاب و حرکت دیپلماسی علم، ساختارها و بنیان‌های قدرتمندی وجود دارند. مدت زمانی طولانی است که پیشرفت در علم به جریان و گردش بین‌المللی مردم و اندیشه‌ها بستگی دارد.

در طول جنگ سرد، سازمان‌های بین‌المللی، کانال مهمی برای گفتگوهای غیررسمی در خصوص مسائل هسته‌ای

۱ این مقاله تلخیصی از «مرزهای جدید در دیپلماسی علم است که توسط انجمن سلطنتی انگلیس و انجمن آمریکایی پیشبرد علم در ژانویه ۲۰۱۰ منتشر شده است.

۲ دکترای روابط بین‌الملل

میان آمریکا و شوروی بودند. در حال حاضر بویژه در چند کشور، کمک بالقوه علم به سیاست خارجی، توجه زیادی را به خود جلب کرده است. مطالب این متن مبتنی بر شواهد و مدارکی است که در نشست دو روزه "مرزهای جدید در دیپلماسی علم" ارائه گردید. در این نشست که در ژوئن ۲۰۰۹ به میزبانی انجمن سلطنتی و مشارکت انجمن آمریکایی برای پیشرفت علم برگزار گردید، ۲۰۰ نماینده از ۲۰ کشور حضور داشتند.

توجه مجدد به دیپلماسی علم

پس از یک دوره سکون در پایان جنگ سرد، مجدداً در سال‌های اخیر دیپلماسی علم توجهات را به خود جلب نموده است. علاقه به دیپلماسی علم در آمریکا، انگلستان و ژاپن بیش از هر کشوری دیگر به چشم می‌خورد. در سال ۲۰۰۰ میلادی، وزارت امور خارجه آمریکا پست مشاور علم و تکنولوژی را ایجاد کرد. دکتر نینافدروف^۱، مشاور وزیر خارجه آمریکا در علم و تکنولوژی، اولویت‌های تعیین شده در این عرصه را به شرح ذیل برشمرد:

- توانمندسازی علم در وزارت امور خارجه آمریکا
- بررسی افق تحولات علمی تأثیرگذار بر منافع ملی آمریکا
- تقویت مشارکت در میان جوامع علمی بین‌المللی

وی دیپلماسی علم را «استفاده از تعاملات علمی در میان ملت‌ها برای پرداختن به مشکلات مشترک پیشرواری بشریت و ایجاد مشارکت‌های سازنده بین‌المللی مبتنی بر دانش و آگاهی» تعریف نمود.

دولت انگلستان در سال ۲۰۰۱، با هدف ایجاد ارتباط مستقیم‌تر علم با اولویت‌های سیاست خارجی کشورش، شبکه علم و نوآوری^۲ ایجاد کرد. این شبکه در طول تنها هشت سال، در چهل شهر و بیست و پنج کشور، توسعه یافته است که عمدتاً در سفارتخانه‌ها، کنسولگری‌ها و کمیسیون‌های عالی انگلستان عمل می‌کند. وظیفه شبکه علم و نوآوری تسهیل همکاری میان انگلستان و شرکای تحقیقاتی بین‌المللی این کشور در برنامه‌های علمی و سیاسی از جمله انرژی و تغییرات آب و هوایی است.

کارشناسان این شبکه موظفند تا درک عمیقی از مردم، سیاست‌ها و اولویت‌های کشورهای میزبان ایجاد نموده و برای دانشمندان، دانشگاه‌ها و شرکت‌های انگلیسی، فرصت‌ها را شناسایی نمایند. ژاپن کشور دیگری است که از سال ۲۰۰۷، در مورد دیپلماسی علم، سیاست‌های رسمی دارد و در این عرصه فعالانه علم می‌کند. مشارکت دانشمندان ژاپنی در برنامه‌های تحقیقات بین‌المللی، ارائه دیدگاه‌ها و نظرات علمی در خصوص سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی، کمک به ایجاد توانمندی علمی در کشورهای در حال توسعه و استفاده از علم برای دستیابی به قدرت در صحنه بین‌الملل به نحوی که پرستیژ ژاپن افزایش یابد و سرمایه‌گذاری داخلی جذب گردد از مهم‌ترین اهداف سیاست‌های ژاپن در مورد دیپلماسی علم است.

علم در دیپلماسی

در ۳۰ سال آینده، سیاست خارجی توسط چالش‌های مرتبط با ثبات جهانی شکل می‌گیرد. کمبود مواد غذایی، کمیاب شدن منابع آب و منابع ناکافی انرژی، همگی تهدیدی برای منازعات فرامرزی و مهاجرت‌های جمعی خواهند بود.

علم، مؤلفه کلیدی برای مقابله با این گونه چالش‌ها خواهد بود و جامعه علمی باید سیاست‌گذاران را از آخرین اطلاعات در خصوص مجموعه نیروهای سیستم‌های اجتماعی - اقتصادی و طبیعی آگاه سازند. احتمالاً بهترین نمونه از مکانیسم آگاه‌سازی سیاست‌گذاران از توصیه‌های علمی، نشست بین دولتی تغییرات آب و هوایی بود که در آن نظرات علمی در مورد وضعیت فعلی تغییرات آب و هوایی و پیامدهای اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی ارائه گردید. دانشگاه‌ها و انجمن‌های علمی از منابع مهم توصیه‌های علمی مستقل به سیاست‌گذاران بین‌المللی است. حتی در موضوعات حساس امنیت ملی، همکاری میان دانشمندان می‌تواند به تسهیل مذاکرات کمک کند. به عنوان مثال، گروه دانشمندان چینی در خصوص کنترل تسلیحات و آکادمی ملی کمیته علوم آمریکا در خصوص امنیت بین‌المللی و کنترل تسلیحات^۳، اخیراً در مورد اولین واژه‌نامه انگلیسی - چینی اصطلاحات امنیت هسته‌ای همکاری

1 Dr. Nina Federoff

2 Science and Innovation Network (SIN)

3 Us National Academy of Sciences Committee on International Security and Arms Control (CISAC)

نموده‌اند. هدف از این همکاری رفع موانع موجود و بهبود تبادلات و همکاری‌های دیپلماتیک و یا سایر فعالیت‌هایی است که در آنها وجود یک توافق نظر و درک واضح و روشن، ضروری و لازم است.

توانمندسازی برای ارائه و دریافت توصیه‌های علمی

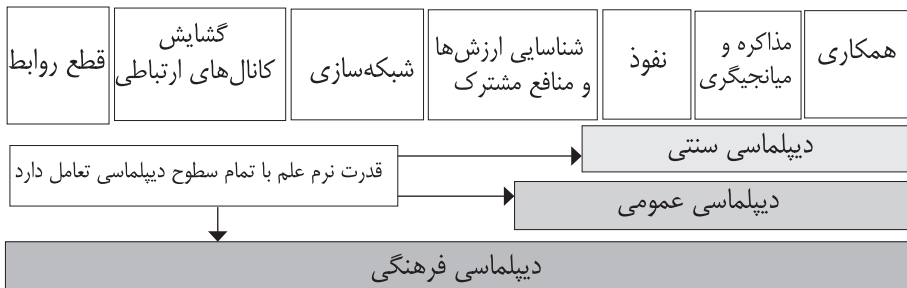
استفاده مفید و مؤثر از توصیه‌های علمی در دیپلماسی مستلزم آن است که سیاست‌گذاران از حداقل سطح ادبیات علمی برخوردار بوده و یا به افرادی که با ادبیات علمی آشنایی دارند، دسترسی داشته باشند. در صورت وجود چنین پیش‌نیازی، ارکان علمی می‌توانند به ایجاد توانمندی ارائه و دریافت توصیه‌های علمی کمک نمایند. ایجاد ارتباط و بهبود آن میان جوامع علمی و سیاست خارجی موجب آگاه شدن سیاست‌گذاران از واقعیت‌ها و شناخت اندیشمندان از محدودیت‌های علم در سیاست می‌گردد. افزایش و بهبود توانمندی علمی هیأت‌های نمایندگی دخیل در مذاکرات بین‌المللی، موضوعی مهم در سیاست در نظر گرفته می‌شود.

دیپلماسی برای علم

دیپلماسی برای علم، دومین بُعد دیپلماسی علم است که درصدد تسهیل همکاری‌های بین‌المللی - خواه اولویت‌های استراتژیک بالا به پائین و خواه همکاری‌های پائین به بالا در میان پژوهشگران و اندیشمندان - می‌باشد. در مواقعی که روابط و ارتباطات سیاسی ضعیف و شکننده می‌شوند، علم نه تنها توانایی برقراری روابط میان جوامع را دارد بلکه می‌تواند در موضوعات دیپلماتیک، مذاکرات و موافقتنامه‌ها به کمک دستگاه دیپلماسی بشتابد. بدیهی است چالش‌های سیاست‌های جهانی باید به روشی جامع و کل‌نگر مورد بررسی قرار گیرد و از این منظر است که علوم سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و رفتاری می‌توانند به حل این‌گونه چالش‌ها کمک نمایند. تلاش برای تقویت سیستم‌های ملی نوآوری، اصلی بنیادین است که همراه با مکانیسم‌های خلاقانه‌تر و با منابع مناسب‌تر در یک شبکه بین‌المللی و برای تعقیب اهداف مشترک، جایگاه ویژه‌ای را در دیپلماسی علم به خود اختصاص داده است.

علم برای دیپلماسی

سومین بُعد از دیپلماسی علم، «علم برای دیپلماسی» است. دیدگاه «جوزف نای»^۱ در خصوص تمایز میان «قدرت نرم» و «قدرت سخت» از مباحثی است که توجه اندیشمندان روابط بین‌الملل و سایر عرصه‌ها را به خود جلب نموده است. وی «قدرت سخت» را استفاده از ابزارهای نظامی و اقتصادی برای وادار ساختن دیگران به انجام کاری می‌داند، در حالی که «قدرت نرم» بر پایه ارزش‌ها و منافع مشترک برای جذب، ترغیب و نفوذ شکل می‌گیرد. علم همواره در توسعه توانمندی‌های «قدرت سخت» همچون فناوری‌های نظامی، نقش ایفا کرده است. اما «علم برای دیپلماسی» اصولاً به «قدرت نرم» علم که به عنوان یک سرمایه ملی از جذابیت و نفوذ برخوردار بوده و به عنوان یک فعالیت جهانی از منافع ملی نیز سبقت می‌گیرد، نزدیک‌تر است. «قدرت نرم» علم به روش‌های مختلف با روابط بین‌الملل تعامل دارد که در نمودار ذیل ترسیم گردیده است:

♦ موافقتنامه‌های همکاری‌های علمی

اینگونه موافقتنامه‌ها، سال‌های طولانی، نشانه‌ای از بهبود روابط سیاسی بوده‌اند. به عنوان مثال میان ایالات متحده آمریکا، شوروی و چین در دهه ۷۰ و ۸۰ میلادی انعقاد موافقتنامه‌های همکاری‌های علمی حاکی از بهبود روابط سیاسی میان این کشورها بوده است.

♦ مؤسسات جدید

مؤسسات جدید می‌توانند برای انعکاس اهداف «علم برای دیپلماسی» ایجاد شوند. شاید بهترین نمونه در این حوزه، سازمان اروپایی تحقیقات هسته‌ای^۱ است که پس از جنگ جهانی دوم برای کمک به بازسازی ارتباط میان ملت‌ها، تاسیس گردید.

♦ کمک هزینه‌های تحصیلی

کمک هزینه‌های تحصیلی، مکانیسمی برای شبکه‌سازی و تشویق شرکاء کاری است.

♦ دیپلماسی شهروندان^۲

در این دیپلماسی افرادی که خارج از مذاکرات رسمی و یا پروسه رسمی میانجی‌گری فعالیت می‌نمایند، مشارکت داده می‌شوند. دانشمندان و دانشگاهیان از جمله این افراد هستند.

♦ نمایشگاه‌ها و فستیوال‌های علمی

برگزاری نمایشگاه‌ها و فستیوال‌های علمی به طور خاصی با تاریخ علم مرتبط است. جهان شمولی علم و منافع فرهنگی مشترک از جمله موارد تأکیدی در این‌گونه نمایشگاه‌ها است. چین، هند و ایران این افتخار را دارند که به تاریخ علم کمک‌های بسیار نموده‌اند.

♦ ابعاد جدید امنیت بین‌المللی

گاهی اوقات، همکاری در خصوص جنبه‌های علمی موضوعات حساس، تنها راه آغاز گفتگوهای سیاسی است. قدرت نرم علم و جهان شمولی روش‌های علمی حتی می‌تواند از تنش‌های موجود در سناریوهای "قدرت سخت" همچون تهدیدات سنتی نظامی بکاهد. درس‌های فراگرفته شده از جنگ سرد بسیار ارزشمند هستند. موافقتنامه‌های مربوط به کنترل تسلیحات که تمرکز کم نظیری بر همکاری مشترک میان آمریکا و شوروی در زمان جنگ سرد داشته‌اند، از جمله این نمونه‌ها هستند. در سال ۲۰۰۸، وزیر امور خارجه نروژ در پیشنهادات خود بیان داشت که این جلسه با شناسایی جنبه‌های علمی و فنی خلع سلاح، امکان بسط همکاری‌های بین‌المللی میان کشورهای دارنده تسلیحات هسته‌ای و کشورهای فاقد آن را فراهم سازد.

♦ نتیجه

سه جنبه دیپلماسی علم

مفهوم دیپلماسی علم در حال حاضر بیش از هر کشور دیگری در آمریکا، انگلستان و ژاپن به کارگرفته می‌شود. دیپلماسی علم در سه عرصه مرتبط ذیل قابلیت اعمال دارد:

- ارائه نظرات و توصیه‌های علمی برای اعمال آنها در اهداف سیاست خارجی (علم در دیپلماسی)
- تسهیل همکاری‌های علمی بین‌المللی (دیپلماسی برای علم)

1 European Organisation for Nuclear Research (CERN)

۲ در متن انگلیسی از عنوان Track Two Diplomacy استفاده گردیده است که معادل دیپلماسی شهروندان است اما می‌توان از آن به عنوان دیپلماسی سطح دو (افراد غیررسمی) یاد کرد.

- استفاده از همکاری‌های علمی برای بهبود روابط بین‌المللی میان کشورها (علم برای دیپلماسی)

علم و ارزش‌های جهانی

شفافیت، عقلانیت و جهان‌شمولی از ارزش‌های علمی هستند که به اعتماد سازی میان ملت‌ها کمک می‌کند.

انگیزه‌های دیپلماسی علم

دیپلماسی علم درصدد تقویت همزیستی میان منافع و انگیزه‌های جوامع علمی و سیاست خارجی است. علم، شبکه‌ها و کانال‌های سودمندی از ارتباطات ارائه می‌نماید که قابلیت استفاده برای حمایت از اهداف گسترده‌تر سیاسی را دارند. از این‌رو وزارت خارجه‌ها باید در تدوین استراتژی‌های خود تأکید بیشتری بر علم و توصیه‌های علمی داشته باشند.

به کارگیری مکانیسم‌ها و عرصه‌های کارآمدتر برای گفتگو میان سیاست‌گذاران، دانشگاهیان و پژوهشگرانی که در عرصه سیاست خارجی فعالیت می‌نمایند و شناسایی پروژه‌ها و فرایندهایی که می‌توانند منافع جوامع را به پیش برند از ضروریات می‌باشد. مؤسسات سیاست خارجی و اتاق‌های اندیشه با اختصاص منابع فکری به علم به عنوان بخش مهمی از دیپلماسی مدرن روز می‌توانند در این عرصه پیشگام بوده و در این حوزه به صورت راهبر عمل نمایند.